IL-MUXRABIJA
WIRT L-ISLAM FIL-GŻEJJER MALTIN

Dr. C.J. Jaccarini MD, FRCP, DCh.

Hawn min jgħid li, minbarra l-lingwa, l-Għarab kienu daħħlu f'pajjiżna t-tqassim tar-raba' f'taraġ immewweġ ta' għelieqi mdawrin b'ħitan tas-sejjieħ kif ukoll l-użu tas-sienja għat-tisqija tal-uċuħ. Jingħad ukoll li kienu huma l-ewwel li ħawlu f'Malta s-siġar taċ-ċitru. Iżda dan kollu mhux la kemm wieħed jasal biex jipprovah. Lanqas wieħed jista' jkun fiż-żgur jekk il-bixra arkitettonika ta' l-irziezet Maltin, bi kmamar ċatti mibnijin dawra mejt ma' bitħa żgħira, u dik ta' l-irħula, bit-toroq dojoq u sqaqien li jserrpu u jidħlu ġo xulxin bla ma jsegwu pjan fiss, humiex ukoll influwenza ta' l-Għarab. Kull ma nistgħu ngħidu hu biss li għad fadal fostna tliet elementi mhux komuni, jiġifieri *l-isqifa* - passaġġ imsaqqaf li jieħu dritt għal ġo razzett, ir-*roundels* ġebliet kbar u tondi ngastati ġol-ħitan u mnaqqxin b'disinji dekorattivi, u l-*muxrabija* huma tipiċi tal-kultura Islamika.[1] F'din il-kitba se nagħti xi tagħrif fil-qosor dwar din ta' l-aħħar (bil-Għarbi *mushrabiya*), li għalkemm illum qajla għadna nisimgħu biha, kienet qiegħda f'ħalq il-poplu fi żminijiet oħra u kienet saħansitra msemmija minn Temi Zammit f'waħda mill-istejjer qosra tiegħu [2].

Il-*muxrabija* hi bħal paraventu jew skrin dekorattiv ta' l-injam li kien jinħadem bl-idejn jew bit-torn f'għamla ta' kannizzata u kien jgħatti l-fetħa ta' tieqa. B'hekk wieħed seta' jittawwal 'il barra minn ġot-tieqa bla ma jidher. Dan hu element interessanti tal-kultura tradizzjonali Islamika fejn is-soċjetà kienet minn dejjem iddominata mill-irġiel u fejn fl-imgħoddi n-nisa ma tantx kellhom kuntatti diretti mad-dinja ta' barra. Għalhekk fil-waqt li l-irġiel setgħu joħorġu 'l barra kull meta fettlilhom,

---

[1] Mhux magħruf jekk dawn kinux iddaħħlu dirett mill-Għarab ta' l-Afrika ta' Fuq, jew indirettament minn nies ta' Sqallija jew ta' Spanja. Għal iktar dettalji u ritratti ta' l-*isqifa* u r-*roundels* li għandna f'pajjiżna, ara M.Buhagiar u S.Fiorini, *Mdina:The Cathedral City of Malta*, Central Bank of Malta, 1996, vol.i, pp.55-60, 61, 64 u 66; u C.J.Jaccarini, *Ir-Razzett:The Maltese Farmhouse*, Malta, 1998, pp.80-82, 102, 107-108.

[2] Din jisimha 'Lejla Bint Ħassan', u ġiet mitbugħa f'*Nies Bla Sabar u Stejjer Oħra*, miġburin minn Toni Cortis, Merlin Library Ltd., 1987, p.62-65.

in-nisa kienu jibqgħu misturin f'darhom u setgħu biss jaraw x'kien qed jiġri madwarhom billi jittawlu minn wara l-muxrabija.

Għalkemm l-użu tal-muxrabija issa ilu sew li nqata' minn pajjiżna, dan l-oġġett xorta għadu jqajjem interess fost l-istudjużi ta' l-etnografija, ta' l-antropoloġija u ta' l-arkitettura għaliex jixħet dawl partikulari fuq id-drawwiet ta' l-imgħoddi u l-ħajja domestika ta' missirijietna. Jingħad li l-iktar muxrabiji antiki fid-dinja li nafu bihom s'issa huma dawk tas-seklu IX.

Aquilina jiddefinixxi l-muxrabija bħala "a *roofed balcony or projecting oriel window*"[3], imma fil-fehma tiegħi din id-definizzjoni hi xi ftit xotta u ma tkoprix il-bosta forom ta' muxrabija li għadhom jeżistu fil-gżejjer Maltin. Ta' min jinnota wkoll li hawn xi wħud li minflok il-kelma *muxrabija* jużaw *muxrafija,* kelma li safejn naf jien ma tinstab fl-ebda dizzjunarju Malti.[4] Kultant għadna nisimgħu 'il xi xiħ raħli li jirreferi għaliha bħala *n-nemmiesa,* waqt li hemm oħrajn li jsibuha bħala *x-xerriefa.* Il-muxrabija qadima li hemm fir-Rabat, Għawdex, isejħulha *l-kixxiefa* jew inkella *l-kixxifija.*[5] Fl-aħħarnett hemm *il-glusija* jew *gelusija* [6], persjana f'apertura ta' tieqa li tinfetaħ 'il fuq minflok lejn il-ġenb, li tista' titqies ukoll bħala varjazzjoni tal-muxrabija.

Il-muxrabiji li għad fadal Malta nsibuhom l-iktar f'xi razzett jew xi f'dar qadima fejn jidhru maħruġin kemxejn 'il barra mit-tieqa ewlenija fl-ewwel sular li tħares għal fuq il-bieb ta' barra. L-iktar għamla komuni hi dik ta' kaxxa ċatta li fiha għadd ta' toqob żgħar fil-faċċata u toqba jew tnejn kemxejn ikbar fil-ġnub u fin-naħa ta' taħt. Ximindaqqiet minflok it-toqob tal-faċċata' jidhru serje ta' xquq bħal dawk tal-persjani.

Minħabba fin-nuqqas ta' siġar f'pajjiżna, l-ewwel muxrabiji x'aktarx li kienu jsiru tal-ġebel iżda dawn ftit li xejn għad fadal minnhom u llum l-iżjed li nsibu huma dawk li huma maħdumin fl-injam.

---

[3] J.Aquilina, *Maltese-English Dictionary*, 1990, vol.ii, p.874.

[4] Il-Prof. Aquilina jagħti l-kelma *xiref* bħala "To look/lean out of a window generally to see what is going on outside", iżda n-nom ta' dal-verb huwa *mixref* jew *mixraf* (li jfisser *post fil-għoli* jew *belveder*). Aquilina, ii, 1990, 1574. Il-*Miklem Malti* ta' E. Serracino Inglott il-kelma *muxrabija* ma' jgibhiex.

[5] Ara A.F. Attard, *Mill-Ħajja ta' L-Imgħoddi: Tagħrif Folkloristiku minn Għawdex*, vol.i, Gozo, 1991, 84. Il-kelma *kixxifija* hija l-femminil ta' *kixxiefi*. Aquilina, 1987, vol.i, 657, taħt il-kelma *kixef*.

[6] Kelma li ġejja mill-Franciz, *jalousie*. Aquilina, vol i, 384

Fil-kantuniera tal-bejt ta' razzett ġieli naraw kamra żgħira fuq quddiem b'daqsxejn ta' rewwieħa li minnha wieħed kien jista' jgħarrex madwaru. Din tfakkarna fil-gardjola (*sentry box* jew *vedette*) li hemm fil-kantunieri ta' xi wħud mis-swar tagħna li minnhom kienet issir l-għassa għall-għadu. U la qed insemmu l-fortizzi, ħawn ta' min jinnota li s-swar Islamiċi kellhom ukoll il-*mushrabiya* tagħhom, għalkemm din kienet ta' bixra u funzjoni differenti minn dik tal-bini domestiku. Teknikament din isibuha bħala *box machicoulis* jew *drop box* u kienet bħal gallerija żgħira tal-ġebel mingħajr qiegħ li tisporġi 'l barra mill-faċċata tal-bejt fuq il-bieb ewlieni tal-forti. Barra minn ħarsithom, mill-għoli tas-sur, l-għassiesa setgħu jitfgħu fuq l-għadu xita ta' misħun u qatran jaħraq.[7]

Waħda mill-aktar għamliet strambi fost il-ftit muxrabiji tal-ġebel hi dik li għad hemm mal-faċċata ta' dar qadima fi Triq il-Karmnu, ġol-Mandraġġ, il-kwartier Għarbi tar-Rabat, Għawdex (ara Ill. A). Din m'hix ħlief toqba mdaqqsa li tinfed il-ħajt ta' fuq is-soll tat-tieqa u tgħaddi 'l isfel fuq ix-xellug minn wara l-blata tal-ħarriġiet. Minn hawn tinżel f'għamla ta' gandott dejjaq li jibqa' jitwessa' bil-ftit il-ftit sa ma jispiċċa ċatt mal-ħajt qisu mrewħa magħluqa. Jingħad li din hi l-iktar muxrabija qadima li hawn f'pajjiżna u l-unika waħda ta' din l-għamla.

Forma oħra interessanti ta' muxrabija tal-ġebel għandha l-wiċċ imżerżaq 'il barra, għat-tond, qisha ħarrieġa rasha 'l isfel, b'għadd ta' toqob żgħar ġo fiha li minnhom wieħed seta' jnemmes 'il barra. (Ill. B). Oħrajn huma bħal kaxxa ċatta tal-ġebel ingastata fil-ħajt bil-faċċata tmil xi ftit 'il barra min-naħa t'isfel (Ill. C). Żewġ muxrabiji ta' dan it-tip għadna nistgħu narawhom mal-bini magħruf bħala Ta' Monita, Marsaskala (Ill. I).

Muxrabija maħduma fil-ġebel b'bixra dekorattiva m'hix tas-soltu hi dik li hemm fuq il-bejt ta' 84 Triq Santu Rokku, Birkirkara - id-dar li, kif jingħad, kien jgħammar fiha l-patrijott Ċensu Borg (Braret) fi żmien il-ħakma tal-Franċiżi (Ill. D).

---

[7] Għal din ir-raġuni l-Maltin kienu jsibu dawn it-torrijiet bil-*machicoulis* bħala "torrijiet tal-misħun". Ara S.C. Spiteri, *Fortresses of the Cross*, 1994, pp.474, 476, 645, 646. Wieħed jista' jara numru ġmielu ta' dawn id-*drop boxes* fit-Torri Gauci u fit-Torri tal-Kaptan li qegħdin qrib xulxin f' San Pawl tat-Tarġa, kif ukoll fit-Torri Kavallier fil-Qrendi. It-Torri ta' Gourgion fix-Xewkija, Għawdex, li kien inħatt fi żmien l-aħħar gwerra, kellu bosta mibnijin dawra mejt mal-ħitan.

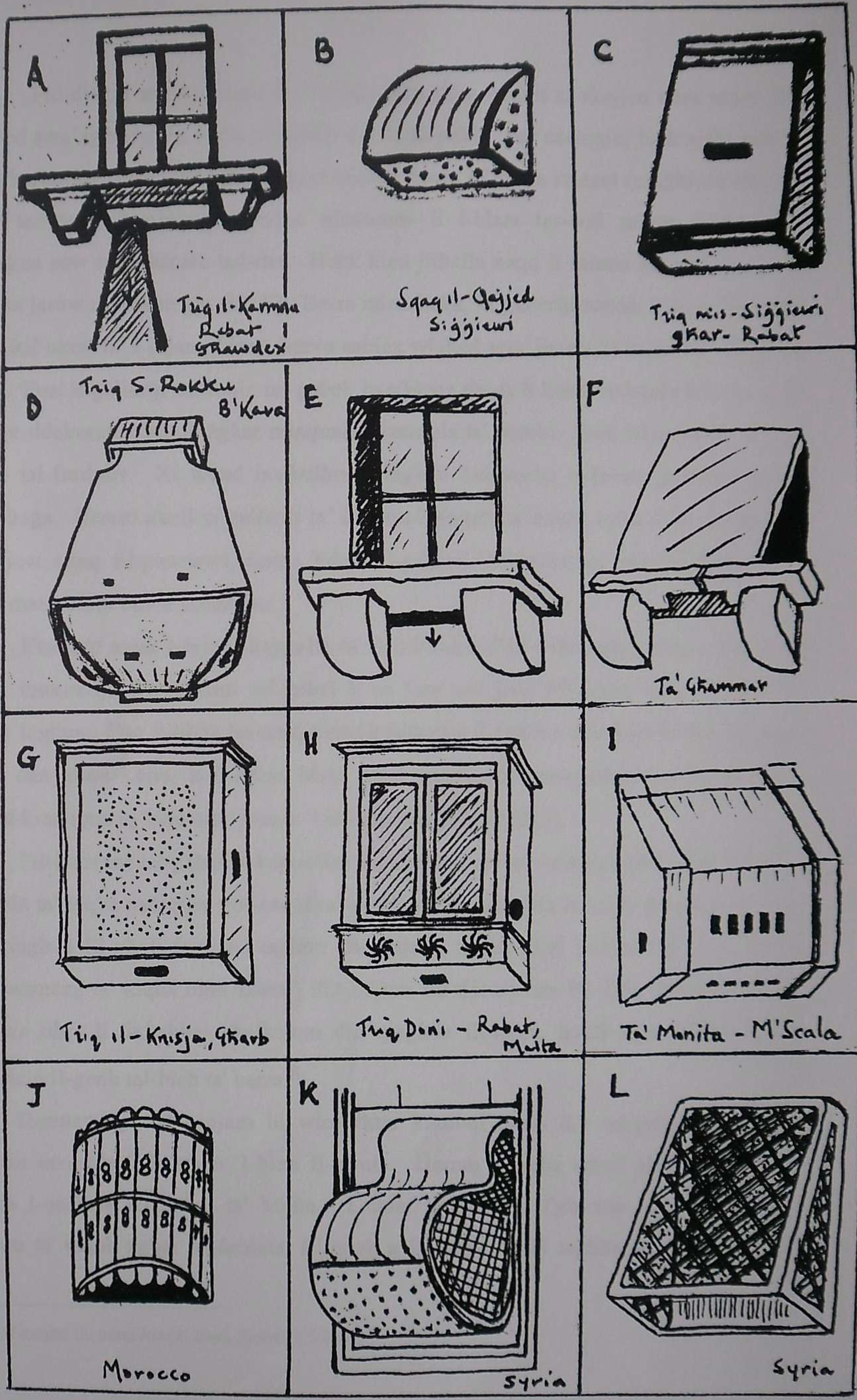
A
Triq il-Karmnu
Rabat
Għawdex
B
Sqaq il-Qajjied
Siġġiewi
C
Triq mis-Siġġiewi
għar-Rabat
Triq S. Rokku
B'Kara
D
E
F
Ta' Għammar
G
Triq il-Knisja, Għarb
H
Triq Doni - Rabat,
Malta
I
Ta' Monita - M'Scala
J
Morocco
K
Syria
L
Syria

Fid-djar li ma kellhomx muxrabija kien ikun hemm xi rkejjen oħra minn fejn wieħed seta' jgħarrex 'il barra mingħajr ma ħadd jarah. Per eżempju, jekk niflu sew it-tieqa karatteristika li tagħti għal fuq il-bieb ta' barra ta' bosta rziezet (magħrufa bħala t-tieqa taż-żewġ ħarriġiet) għandna nindunaw li l-blata tas-soll mhux dejjem hija mħaxkna sew mal-faċċata tad-dar. Hekk kien jitħalla xaqq li minnu kienu jgħarrxu 'l isfel ħa jaraw min ikun ġie (Ill. E). Barra minn hekk, xi galleriji antiki, kemm dawk tal-ġebel kif ukoll ta' l-injam, kienu jservu sabiex wieħed seta' jħares 'il barra mingħajr ma jixref. Fost il-galleriji miftuħin tal-ġebel, jispikkaw dawk li huma mżejnin b'lavur mill-isbaħ u ddekorati b'toqob żgħar minquxin f'sensiela ta' rożetti, flieli tal-qamar jew bid-disinn tal-furdulis. Xi wħud insibulhom ringiela balavostri u kienu jintużaw għall-istess ħaġa. Hemm ukoll xi galleriji ta' l-injam b'numru ta' toqob żgħar taħt it-tieqa tal-ġenb jew xquq fil-panewwi, imma ħdejn il-galleriji bill-persjani jew bil-ħsajjar tal-qasab mat-twieqi dawn huma rari.

F'razzett antik ħdejn il-kappella ta' San Publju, f'Ta' Għammar, Għawdex, għad hemm muxrabija interessanti tal-ġebel li sa fejn naf jien m'hawnx oħra bħalha fil-gżejjer tagħna. Fuq il-blata tas-soll, tistrieħ immejla 'l ġewwa mal-ħajt ta' fuq it-tieqa, naraw ċangatura kbira, u fl-istess blata fetħa maqtugħa rettangolari b'tavla fuqha li wieħed kien iressaq biex seta' jħares 'l isfel minn ġo fiha (Ill.F).

Fil-kunvent tal-patrijiet kapuċċini tal-Furjana nsibu verżjoni oħra, din id-darba f'għamla ta' toqba mdaqqsa ġos-saqaf tal-portiku ewlieni. Din it-toqba kwadra jew *spy hole* qiegħda fil-għoli fejn ma tagħtix fil-għajn u tinfed għal ġol-kuritur ta' l-ewwel sular permezz ta' toqba oħra fl-art. Fiż-Żejtun fid-dar numru 92 Triq il-Kbira hemm *spy hole* oħra li tixbahha, għalkemm din qiegħda fil-baxx, livell mas-soll tat-tieqa, tħares lejn il-ġenb tal-bieb ta' barra.[8]

Il-muxrabija ta' l-injam hi wisq iktar komuni minn dik tal-ġebel u nistgħu narawha mxerrda 'l hawn u 'l hinn fl-irħula. Hemm minnha wkoll fl-Imdina u fix-xaqliba l-qadima tar-Rabat ta' Malta. L-iktar komuni hi f'għamla ta' kaxxa ċatta, b'numru ta' toqob żgħar fil-faċċata, fil-ġnub u fin-naħa t'isfel tagħha, li tgħatti l-fetħa

[8] Tagħrif mogħti lili minn Joseph Tanti, Żejtun, 1.5.2002.

tat-tieqa ta' fuq il-bieb ewlieni. (Ill. G). Fuq quddiem, minflok toqob, ġieli jkun hemm *screen* tal-*wiremesh*. Jeżistu wkoll xi kaxex b'żewġ purtelli tal-ħġieġ imtappan biex dak li jkun ma jagħtix fil-għajn (Ill. H). Oħrajn għandhom il-persjana mal-faċċata, bħal dik li nsibu ħdejn in-niċċa ta' San Tumas f'Wied il-Għajn.

Għalkemm il-bixra tal-muxrabija Maltija ta' l-injam hi waħda sempliċi u ma fihiex ix-xogħol elaborat bit-torn jew bl-arkett li naraw f'dawk li hemm bil-gzuz ġol-pajjiżi ta' l-Afrika ta' Fuq u f'tal-Lvant Nofsani (Ill. J, K, L), hi xorta waħda tixbaħhom. L-istess nistgħu ngħidu għall-galleriji ta' l-injam li barra l-pajjiżi li għadna kif semmejna nsibuhom fil-parti t'isfel ta' Spanja li damet wisq aktar minna taħt il-ħakma ta' l-Islam.

F'dawn l-aħħar ħamsin sena ħallasna prezz qares għall-Iżvilupp ta' pajjiżna, u issa qisna ntbaħna li tul il-mixja tal-'progress' għamilna ħerba sħiħa mill-patrimonju Malti. B'ħasra kbira wieħed jinnota li bil-ftit il-ftit, flimkien ma' l-irziezet u d-djar qodma, qed inkomplu nnaqqru l-bosta fdalijiet żgħar, xempji ta' l-arkitettura vernakulari li fasslu missirijietna. Wisq agħar minn hekk, issa spiċċajna biex għarraqna wkoll il-maqdes ta' l-Imnajdra! Haġa tal-mistħija, il-lezzjoni aħna donna ma nitgħallmuha qatt!

Irridu nifhmu li minkejja ċ-ċokon u s-sempliċità tagħhom il-muxrabija u xi ntietef oħra - li ħdejn il-patrimonju grandjuż tan-Nies tal-Qedem, tal-Kavallieri u tal-Knisja jistgħu jidhru li m'għandhom l-ebda valur - huma parti mill-istorja etnika u folkloristika ta' pajjizna. Għaldaqstant, jeħtieġ li kull wieħed u waħda minna jaħdem bla heda, l-aktar fost it-tfal u ż-żgħażagħ, biex ikun hawn aktar apprezzament u għożża ta' dak kollu li ħallewlna missirijietna.